

ŠIURPĖS IR JŲ PARODIJOS

LAIMA ANGLICKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – šiurpės ir jų parodijos. Naudojamasi Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugoma ir straipsnio autorės internete surinkta medžiaga.

Darbo tikslas – supažindinti su iki šiol lietuvių folkloristų dar labai menkai tyrinėtomis vaikų pasakojamomis šiurpėmis, jų forma ir turiniu, šių pasakojimų plitimo ypatybėmis ir žanro populiarumo priežastimis.

Tyrimo metodai – lyginamasis, aprašomasis, analizės.

Žodžiai raktai: šiurpė, vaikų folkloras, baimė, vaikas.

Ivadinės pastabos

Vaikų folkloras sėkmingai tebegyvuoja ir šiandien. Tiesa, jo žanrai ir turinys per pastaruosius dešimtmečius ryškiai pasikeitė. Šiuolaikiniam vaikui jau ne visada suprantami valstietiško gyvenimo vaizdiniai, todėl šiandien tebetarpstančiame folklore vyrauja šiandienines realijas atspindinčios temos. Vienas iš tokių vaikų tautosakos žanrų yra šiurpės. Tai baisūs, dažniausiai mirtimi pasibaigiantys pasakojimai. Lietuvoje šiurpės paplito XX a. antrojoje pusėje, nors kai kuriose pramoninėse šalyse gyvuoja jau beveik pora šimtmečių. Iš pradžių jos buvo pasakojamos miesto vaikų, dabar vaikų gyvenamoji vieta šiurpių paplitimui įtakos nebeturi.

Šiurpių tyrimai pasaulyje yra pradėti jau senokai. JAV, Anglijoje, Suomijoje, Lenkijoje ir kituose kraštuose šiurpės buvo užrašinėjamos, skelbiamos ir tiriamos dar XX a. šeštajame dešimtmetyje. Nemaža tokių tyrimų šiek tiek vėliau yra atlikę rusų mokslininkai¹. 1965 metais tyrinėtoja Marija Osorina šiems pasakojimams pavadinti sugalvojo ir taiklų rusišką terminą – *страшилки* (Гречина, Осорина 1981: 96). Anglų kalboje nėra nusistovėjusio vieno termino šio žanro kūriniams įvardyti, todėl tiek mokslinėje, tiek populiariojoje literatūroje rasime labai daug terminų: *ghost* ‘vaiduoklis, šmėkla’ / *scary* ‘baisus’ / *horror* ‘siaubas’ *story* ar netgi pavadinimą, kuris

---

¹ Išsami tyrimų bibliografija yra pateikiama: С. М. Лойтер. Детские страшные истории («страшилки»), кн.: *Русский школьный фольклор*, сост. А. Ф. Белоусов, Москва, 1998, p. 56–58.

žymi tokių pasakojimų sekimo vieta ir laiką – (*scary*) *campfire story* ‘šiuropus pasakojimas, sekamas prie stovyklos laužo’. Šiuolaikinio vaikų folkloro tyrėjų nuveikta išties nemažai: jie yra pateikę ne vieną šiuropių sužetų klasifikaciją, aptarę pagrindinius šiuropių sužetus, formą, šio žanro populiarumo priežastis ir kitus aspektus.

Lietuvoje šio žanro kūrinių rinkimo ir tyrimo situacija yra daug prastesnė. Pastarąjį dešimtmetį nuoseklesnis medžiagos rinkimas ir tyrimai vykdomi Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedroje. Medžiagą rinko katedros dėstytojai ir studentai, visa ji saugoma Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne (toliau – VDU ER). Straipsnio autorė medžiagą rinko virtualioje erdvėje. Šiek tiek šiuropių tekstų jau buvo skelbta (Anglickienė 2008: 235–253). Lietuvoje šį žanrą – jo specifiką, sužetus, populiariausius veikėjus – šiek tiek yra aptarusi tik folkloristė Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė (Kazlauskienė 1996: 7, Skabeikytė 1998: 14–15).

Daugelis šiuropių ir jų parodijų sužetų yra tarptautiniai. Galime spėti, kad šiuropės į Lietuvą atėjo pokario metais iš Rusijos, ten jos gyvuoja jau ne vieną šimtmetį. Daug Lietuvoje tiek prieš kelis dešimtmečius pasakotų, tiek dabar pasakojamų šiuropių yra tiesioginiai vertimai iš rusų kalbos, tačiau dabar, interneto laikais, sparčiai populiarėja ir kituose kraštuose paplitusių šiuropių sužetai. Šio žanro tyrimai pas mus tik pradedami, todėl dar reikia laiko, kad būtų galima nustatyti lietuvių šiuropių ypatumus. Straipsnyje išsamiau supažindinama su Lietuvos vaikų pasakojamomis šiuropėmis, jų forma ir turiniu, svarbiausiais veikėjais, aptariami šiandieniniai šiuropių plitimo būdai.

Stilistiniai šiuropių ypatumai

Pagrindiniai šiuropių sekėjai ir klausytojai, 7–12 metų vaikai, neabejoja jų tikroviškumu. Anot jų, tai ne išgalvotos pasakos, o *tikros istorijos*; sekėjai, prieš pradėdami pasakojimą arba jį baigdami, neretai net pabrėžia: „papasakosiu tikrą istoriją, kuri man nutiko maždaug prieš metus...“ (VDU 1500/36); „šita istorija, kiek žinau, tikra“ (VDU ER 1672/70); „paremta tikrais faktais“ (VDU ER 1733/1); „nesakykit, kad aš tai išgalvojau ir kad tai buvo tik sutapimas, be jokių įrodymų! Nes išties mes su draugu labai persigandom“² ir pan. Pasakojimuose vaizduojamą pasaulį ir pasakotojas, ir klausytojai suvokia ne kaip meninę išmonę, o kaip tikrovę. Patys vaikai *šiuropės* termino nevartoja, iš kitų vaikų pasakojimų jos išskiriamos epitetais *šiuropios / baisios istorijos* arba įvardijamos kaip *pasakos su baisiomis pabaigomis*. *Šiuropė* – mokslininkų terminas. Lietuvišką taiklų žodį šiam žanrui apibūdinti surado ne folkloristai, bet literatūrologas Algis Samulionis³.

² <<http://baisiosistorijos.blogas.lt>>, [žiūrėta 2009-08-21].

³ Dėkoju kolegei G. Skabeikytei-Kazlauskienei, kuri sutiko pasidalyti savo prisiminimais, kaip gimė *šiuropės* terminas. Apie 1986 metus Lietuvių kalbos ir literatūros institute, svarstant vieną jos rašomos disertacijos skyrių, iškilo klausimas, kaip lietuviškai pavadinti tai, ką rusai vadina *страшилка*. Buvo gyvai, pokštaujant siūlomi įvairūs pavadinimai. Disertantei pats tinkamiausias pasirodė A. Samulionio sugalvotas – *šiuropė*. Pirmą kartą mokslinėje spaudoje *šiuropės* terminas pavartotas 1989 metais G. Skabeikytės apgintoje disertacijoje „Tautosakiškumo problema dabartinėje lietuvių vaikų poezijoje“.

Šiurpės pasakojamos susirinkus būreliui vaikų naktį ar kokioje nors nuošalioje tamsioje vietoje, kad negirdėtų tėvai ir vyresni vaikai, jau netikintys tokiomis istorijomis. Tyrinėtojų stebėjimai rodo, kad šiurpės „klesti“ ir vaizdingiau, įvairiau bei įdomiau pasakojamos ten, kur vaikai turi daugiau laisvo laiko ir tinkamas sąlygas neformaliai bendrauti – stovyklose, ligoninėse, vaikų namuose (Гречина, Осорина 1981: 97). Lietuvoje jos sekamos pradinių klasių pailgintos dienos grupėse, namie rengiamuose vakarėliuose (pvz., mergaičių mėgstamuose vadinamuosiuose pižamų vakarėliuose, t. y. susirinkus kelioms draugėms nakvoti vienuose namuose), vasarą atostogaujant stovyklose ar kur nors kaime. Tačiau apklausus daugiau vaikų, galima pastebėti, kad šis žanras daliai vaikų būna nežinomas.

Šiandien šiurpės yra pasakojamos ne tik gyvai. Atsiradus virtualaus bendravimo galimybės, šių istorijų sekimas perkeltas ir į virtualią erdvę. Vaikai ir paaugliai pagal savo interesus kuria įvairius bendraminčių klubus, tad ne viename portale rasime susibūrusius ir šiurpių mėgėjų klubus, kaip antai „Baisių istorijų“ klubas (www.zebra.lt), „Istorijos su šiurpuliukais“ (www.blogas.lt) ir kt. Juose vaikai pasakoja šias istorijas, dalijasi išpūdžiais, netgi lenktyniauja, kuris papasakos baisesnį atsitikimą, kas jų parašys daugiau.

- **Marsė:** Čia rašykime įvairias baisias istorijas... dėkime baisias nuotraukas ir video klipus...

<http://linkinpark.n-stars.org/mistiokoje-palepeje-f21/baisios-istorijos-nuotraukos-video-t18.htm>

- **Iedine feja:** cia rasykit savo baisias istorijas... girdetas arba paciu patirtas

<http://www.peticija.lt/forumas/viewtopic.php?f=13&t=119>

- **Markas** Pir Rgp 27, 2007 11:13 pm: jei zinote papasakokit kokia baisia istorija, gali buti ir isgalvota 😊

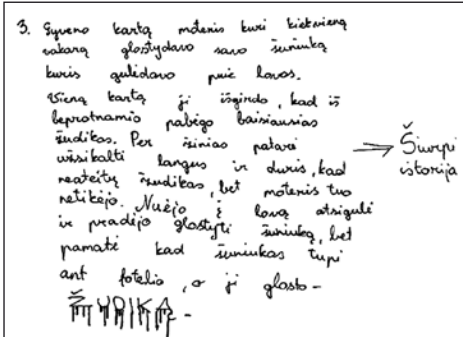
<http://www.diskuok.lt/baisios-istorijos-t3290.html#p42107>

Reikėtų trumpai aptarti žodžiu pasakojamų ir raštu – internete – pateikiamų pasakojimų ypatumus. Kai kurios šiurpės keliauja iš vieno virtualaus klubo į kitą – jos kopijuojamos net su tomis pačiomis gramatikos, stiliaus klaidomis. Kitos truputį varijuoja – jose skiriasi kai kurios detalės. Paprastai internete skelbiami tekstai būna ilgesni nei pačių vaikų žodžiu pasakojami tekstai. Išpūdis virtualioje erdvėje sustiprinamas ir vizualinėmis priemonėmis. Tokiuose tinklalapiuose vyrauja juoda ir raudona spalvos. Pasakojimai rašomi raudoname fone juodomis raidėmis arba – atvirkščiai – juodame fone raudonomis raidėmis. Šiurpės iliustruojamos kraupiais kraujo klanų, žiaurių žmogžudysčių piešiniais, netgi juodą įvaizdį kuriančių gotų ir kitų subkultūrų narių nuotraukomis⁴. Kartais konkrečioms šiurpėms pritaikomi jų turinį atitinkantys vaizdai, pavyzdžiui, pasakojant apie žudikę baleriną iš paveiklo šalia įdedamas paveikslėlis su kruvinomis, puantais apautomis balerinos kojomis⁵.

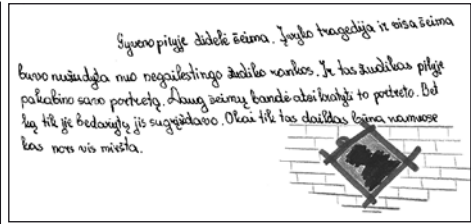
⁴ Žr. <<http://www.blogas.lt/pilkaplyta/210165/istorijossu-siurpuliukais.html>>; <<http://www.blogas.lt/pilkaplyta/215005/ir-vel.html>>, [žiūrėta 2009-08-21].

⁵ Žr. <<http://www.blogas.lt/pilkaplyta/210165/istorijossu-siurpuliukais.html>>, [žiūrėta 2009-08-21].

Internetė matyti vaizdai turi įtakos ir vaikų rašymo stiliui. Šiandien, paprašyti užrašyti šurpių tekstus, vaikai kartais ir ranka parašytus tekstus apipavidalina panašiai:

VDU ER 1672/80

VDU ER 1672/112

Pasakojant šurpes žodžiu, jų forma pernelyg nesirūpinama, telkiamasi į istorijos turinį. Pasakojimas dažniausiai būna trumpas, kalba primityvoka. Ne visi vaikai geba rišliai papasakoti tekstą, pasakojimas kartais būna nebaigtas ir kūrinio baigtį galima tik nuspėti. Visai kitaip atrodo tekstai virtualioje erdvėje, pavyzdžiui:

Einu per kapines. Naktis, aplink tamsu, mėnulis vos vos apšviečia takutį. Aplinkui tik šešėliai matyt. Atrodo, kažką girdžiu už krūmo šnarant, lyg kas sėlintų ir slėptųsi. Visai netoli suukė pelėda, kažkas užlipa ant šakutės, girdžiu aiškiai tik – trakšt, apsidairau aplinkui. Tuo metu ant mėnulio užslenka debesis. Tamsu tamsu pasidaro, nieko nematau, net takučio. Varcūikai jau visai netoli, bet staiga išgirstu, kaip kažkas tyliai tyliai juos atidaro, nes vyriai vos sugirgžda. Jaučiu, kaip kažkas artėja link manęs, o viskas taip tamsu, nieko nematau, stengiuosi net nekvėpuoti, nes tyla tiesiog spengia ausyse. ATIDUOK ŠIRDI!!! (Garsiai surinkant šiuos žodžius, reikia griebti tam, kuriam pasakoji, už širdies.)⁶ (VDU ER 1714/14).

Beje, cituojamą tekstą būtų galima pavadinti vienu meniškiausių iš visų rastųjų. Šnekamajai vaikų kalbai toks pasakojimo stilius nėra būdingas. Virtualioje erdvėje užrašytuose tekstuose, priartinant juos prie šnekamosios kalbos, dažnai pasitelkiama dialogo forma, pateikiama labai daug, rodos, nieko bendra su pasakojimu neturinčių detalių, tačiau kaip tik jos ir kelia įtampą, suteikia pasakojimui tikroviškumo:

Gyveno kartą graži šeima: mama, tėtis ir jų dukrytė. Kartą apie 17:18 tėvai mergaitei sako:

– Mes išvažiuojam į sodą, mažute... Tu būk gerutė ir padaryk pamokėles, suvalgyk dar šiltos paliktos sriubos ir apie 20:00 nueik miegoti. Mes grįšim apie 21:00, ar gerai??? – paklausė mama.

– Gerai, – klusniai pakartėjo Gretutė (toks buvo mergaitės vardas).

Tėvai išvažiavo, ir Gretutė namie pasiliko viena. Ji ramių ramiausiai nuėjo į virtuvę, pasiėmė padėkliuką, rankšluostėlį ir popierinių servetėlių. Tada į padėkliuką įsidėjo sriubos,

⁶ Cituojamose šurpėse ištaisytos rašybos klaidos, pakoreguota skyryba bei patikslinta tiesioginės kalbos gramatinė raiška.

braškinio kokteilio, 1 šokoladinę plytelę ir dvi šviežias bandeles su varške. Viską nusinešė į svetainę ir pasidėjo ant arbatinio stalelio. Tada pažiūrėjo į laikrodį virš TV, jis rodė 17:40. Mergaitė įsijungė savo mėgstamiausią filmuką „Teletabiai“ ir atsisėdusi ant sofos pradėjo kramsnoti. Jau sutemo, ir Gretutė pažiūrėjo į laikrodį ir pamatė, jog jau 20:12, ir nubėgo į vonią valytis dantų ir praustis. Vėliau apsivilko naktinukus ir nunešė indus į indų plovimo mašiną ir nuėjo miegoti. Jos snaudimą pažadino tyli pianino melodija. Mergaitė sukluso ir pagalvojo: „Mama su tėčiu jau turbūt grįžo...“ Bet keista tas, kad nei mama, nei tėtis pianinu negroja... Mergaitė nuėjo į svetainę pažiūrėti, kas ten taip gražiai groja. Bet atėjusi rado ant pianino keturias uždegtas juodas žvakes ir vieną grojantį pianiną. Mergaitė pradėjo visa drebėti ir verkti iš baimės. Ji nubėgo į savo kambarį ir palindo po antklode. Vėliau, pianinui nutilus, mergaitė vėl nubėgo, kupina baimės, pažiūrėti. Staiga ji sukliko, ir langus aptaškė krauju lašai... (VDU ER 1500/12).

Kai kurios šiurpės virtualioje erdvėje pasakojamos pirmuoju asmeniu – tai kelia didesnę baimę bei įtampą ir istorijas daro „tikroviškesnes“. Rašydami šias istorijas, vaikai labai mėgsta daugtaškius, kartais jais baigiamas vos ne kiekvienas sakinys. Toks rašymo stilius – lyg ir kokios baugios minties nutylėjimas – istorijas taip pat daro paslaptingesnes ir baisesnes. Vaikų manymu svarbiausios pasakojimo vietos paryškinamos ir didžiosiomis raidėmis parašytu tekstu.

Šiurpių kilmė

Nemažai tyrinėtojų – folkloristų, psichologų – yra aptarę šiurpių populiarumo priežastis. Šiuose pasakojimuose atsispindi įvairios vaikų baimės. Vaikų psichologų atlikti tyrimai rodo, kad pradinių klasių mokiniai, kurie ir yra pagrindiniai šiurpių pasakotojai, labiausiai bijo gyvūnų ir pabaisų / realiai neegzistuojančių būtybių, tamsos, negerų žmonių. Tamsos bijantys vaikai dažniau bijo likti ir vieni namuose. Mergaitės labiau negu berniukai bijo likti vienos lifte ar kambaryje uždarytomis durimis (Lesinskienė, Malyško, Beliajevaitė 2005: 185). Sulig kiekvienu amžiaus tarpsniu vaikų baimės keičiasi, tamsos baimė vėliau perauga į tikrų užpuolimų, ligų, mirties baimę. Mirtis, kuria ir „žaidžiama“ šiurpėse, apskritai yra didžiausia iš visų baimių – visų baimių prototipas (Юнг 1991: 84–91). Vaikų baimės paaiškinamos ir lakia vaiko fantazija, jo imlumum aplinkai, nesugebėjimu realiai vertinti pasaulio bei jame tikrai esamų ir išgalvotų dalykų (Lesinskienė, Malyško, Beliajevaitė 2005: 187).

Skirtingos pagal etiologiją, bet tarp savęs susijusios vaikų baimės randa atramos tašką ir tradiciniuose motyvuose, ir šiurpių vaizdiniuose, neišsąmonintos ar pusiau išsąmonintos baimės struktūrizuojasi, įgyja meninę formą ir turinį (Мухлынин 1995: 30). Kolektyviniu šiurpių sekimu siekiama sužadinti baimės jausmą – vaikai, jį išgyvendami, jaučia savotišką pasitenkinimą, pasiekia emocinį katarsį (Гречина, Осорина 1981: 97). Psichologės M. Osorinos, specialiai tyrusios šiurpes, nuomone, „vaikui svarbu matyti, kad ir kiti vaikai bijo taip pat, kaip ir jis. Tai, kas gąsdina ir su kuo sunku susidoroti vienam, gali tapti žinoma, nepavojinga ir netgi juokinga, jei bauginantis dalykas apsvarstomas ir nuvainikuojamas drauge. Svarbu ir tai, kad

grupėje vaikai būna skirtingo amžiaus, ir vyresnieji jau juokiasi iš to, ko jaunesnieji dar bijo“ (Осорина 1986: 45).

Tačiau šie pasakojimai neatsirado tik dėl to, kad taip vaikai nesąmoningai bando kovoti su savo baimėmis. Šiurpės turi sąsajų ir su archajiniais tikėjimais bei daugeliu senųjų tautosakos žanrų. Jose susipina daug mitinių ir tautosakinių motyvų. Kaip ir mitologinėse sakmėse, žmonės čia susiduria su svetimų ir pavojingu mitiniu pasauliu. Tik sakmių mitinės būtybės – velniai, laumės – su žmonėmis elgiasi įvairiai: kartais tik išgąsdina, pajuokia, aišku, kartais atima gyvybę, bet gali ir padėti, apdovanoti, o šiurpių mitinio pasaulio atstovai pripažįsta tik vienintelį santykį su žmonėmis – jų žudymą. Sofija Loiter paskaičiavo, kad apie 90 procentų šiurpių baigiasi mirtimi. O jei pasakojimas ja ir nesibaigia, vis tiek ji yra šalia, grasina veikėjams, mirties „jausmas“ tiesiog tvyro ore (Лофтер 1998: 59).

Kai kurios šiurpės turi sąsajų ir su šiuolaikinėmis / miesto sakmėmis (*urban legends*), kuriose pasakojama apie paslaptinę auklės prižiūrimum vaikų mirtį, kanibalus, sadistus⁷, vaikų ir suaugusiųjų grobimus vidaus organų persodinimui, pyragėlius su žmogiena. Šiurpėms artimi ir vaikų burtai⁸ – sutampa kai kurie jų veikėjai (Pikų dama, juodoji ranka), naudojami daiktai (veidrodis, žvakės), atliekami veiksmai.

Šiurpės turi sąsajų ir su šiandieniniais siaubo filmais (pvz., „Skambutis“, „Amivilio siaubas“, „Aš žinau, ką veikei aną vasarą“ ir t. t.), taip pat kompiuteriniais žaidimais. Ši įtaka yra abipusė. Siaubo ir mistinių filmų, žaidimų kūrėjai sėkmingai panaudoja nuo seno gyvuojančių šiurpių / sakmių / gandų siužetus, galime spėti, kad ir kai kurių filmų siužetai ir herojai taip pat sėkmingai prigyja naujuose šiurpių variantuose.

Kartu šiuose pasakojimuose rasime daug XX–XXI a. pradžios miesto gyvenimo socialinių ir kultūrinių elementų – kuriama tokia aplinka, kad ji būtų suprantama bei aiški šiuolaikiniam vaikui.

Pagrindiniai veikėjai ir siužetai

Meninis šiurpių pasaulis schemiškas, paprastas ir net primityvus. Paprastai šiurpėms vaikai duoda pavadinimus. Juose dažniausiai būna įvardytas kenkėjas / žudikas. Pridedamas ir epitetas – juo paprastai nusakoma spalva: „Juodoji ranka“, „Baltos pirštinės“, „Mėlyni nagai“, „Žalioji bobutė“. Olga Grečina ir Marija Osorina paskaičiavo, kad rusų vaikų šiurpėse spalvinis epitetas pasitaiko 80 procentų pavadinimų (Гречина, Осорина 1981: 99). Populiariausias epitetas „juodas“, nes ši spalva siejasi su blogiu, nelaimėmis, mirtimi, gedulu.

---

⁷ Turbūt populiariausias šio tipo šiurpės – miesto sakmės siužetas: kaimynai pavagia mergaitę, ją suluošina ir laiko tamsiame kambaryje kaip šuniuką.

⁸ Plačiau žr. А. Л. Топорков. Пиковая дама в детском фольклоре, кн.: *Русский школьный фольклор: От «вызываний» Пиковой дамы до семейных рассказов*, сост. А. Ф. Белоусов, Москва, 1998, p. 15–55; apie lietuvių vaikų dvaselių kvietimus žr. Dovilė Kulakauskienė. Pirmoji magijos praktika moksleivių gyvenime: dvaselių kvietimai, *Tautosakos darbai*, 2008, [t.] XXXV, p. 134–150.

Veikėjai šiurpėse priklauso dviem opozicinėms grupėms – galima skirti nukentėjusiuosius / aukas ir kenkėjus. Nukentėjusieji dažniausiai būna vienos šeimos nariai: tėtis, mama, brolis, sesuo / du vaikai / vaikas, kartais dar senelė ir / ar senelis. Gali veikti ir tik vieni vaikai, daug rečiau šiurpių veikėjai būna tik suaugę žmonės. Visi nukentėjusieji yra bevardžiai, neturintys ryškesnių individualių bruožų. Aukomis šiurpėse dažniau tampa mergaitės. Kartais lyg tarp kitko, dažniau skliausteliuose, užsimenama, kad mergaitės vardas buvo Saulė / Greta / Justė / Rūta. Mano pastebėjimu, ir pačias šiurpes pasakoti labiau mėgsta mergaitės.

Rusų tyrinėtoja S. Loiter personažus kenkėjus yra suskirsčiusi į dvi grupes: 1) negyvi, įprasti vaiką supančio pasaulio daiktai ir reiškiniai; 2) personažai, genetiškai kilę iš mitologinių sakmių ir tradicinių tautosakos žanrų (Лойтер 1998: 60–65).

Dalis šiurpių kenkėjų yra iš vaikų aplinkos – tai jų žaislai (lėlė, meškiukas), drabužiai (kaspinas, suknelė, batai, pirštinės), kiti – namuose esantys visiems įprasti daiktai (paveikslas, statulėlė, pianinas, fortepijonas) arba reiškiniai (pvz., dėmė sienoje). Pasakojime jie atgyja. Pasak Eleazaro Meletinskio, naivaus sužmoginimo galia ir visuotinė personifikacija yra būdinga tiek pirmykščiam, tiek vaikų mąstymui (Мелетинский 1976: 165). Tačiau pastarajame atsispindi ne tik seniausi universalūs archetipai, nemažą vaidmenį jame vaidina vaikų fantazija ir jau aptartos jų baimės.

Kenkėjai gali būti atėję ir iš kitų tautosakos žanrų – tai velnias, ragana. Bet dažnai jie taip įvardijami, matyt, tik dėl to, kad asocijuojasi su blogio jėgomis, suprantamomis vaikams iš pasakų, bet nei savo išvaizda (ji dažnai ir nenusakoma), nei veiksmiais niekuo nesiskiria nuo kitų kenkėjų. Žudikai gali būti ir mirusieji, įvardijami kaip numirėliai, lavonai, vampyrai, vaiduokliai, skeletai. Su mirusiais yra susijęs ir šiurpėse atgyjantis jų atributas juodas karstas arba karstas su ratukais.

Vienas specifiausių veikėjų – smaugiančioji ranka, išskiriama epitetu „juodoji“. Kartais ją pakeičia baltosios ar juodosios pirštinės. Kitos atskiros savarankiškai kenkiančios ar žudančios kūno dalys – akys, dantys, galvos, kanopos – populiaros kituose kraštuose, lietuvių vaikų šiurpėse minimos labai retai.

Žudikais šiurpėse gali būti ir žmonės, dažniausiai – moterys. Šiurpėse vaikus žudo net ir motina! Spėtina, kad ši kenkėja yra atėjusi iš mitologinių sakmių, kuriose maginių galių turintis žmogus / burtininkas gali kenkti net ir artimiausiems savo žmonėms. Be to, vaiko socializacijos procese iškyla suaugusiųjų uždedamų apribojimų įveikimo problema ir bausmių už prasižengimus baimė, o tai gimdo ambivalentišką vaiko požiūrį į motiną (Кох 1988: 239).

Rečiau žudikas išvis nepasakomas, jis lieka paslaptingas, sukuriamas tik išpūdis, kad jis priklauso kitam – grėsmingam pasauliui, ir šiurpėje paminimas tik pats mirties faktas. Pavyzdžiui, prieš mirtį visi šeimos nariai teištaria kokį nors žodį, pavyzdžiui, „Bū Bū“ (tokiu žodžiu yra gąsdinami maži vaikai) (VDU ER 1672/43), ir numiršta.

Šiurpėse, kuriose veikia vienas vaikas ir kurį vėliau ištinka mirtis, dažnai vaiko kaltė yra kad ir netiesiogiai, bet nurodoma: mama / močiutė / kitas suaugęs žmogus išvykdamas ar prieš mirtį ką nors uždraudžia daryti, o vaikas tą draudimą sulaužo:

Vieną rytmečio dieną Anos tėvai išvažiavo į darbą. Ana, likusi viena namie, neturėjo susitikti su vaikinais, bet nepaklausiusi Ana nulėkė pas vaikina. Jie nuvažiavo į mišką. Staiga prie mašinos priskrido lapelis, ant kurio krauju buvo parašyta: „Bėkite.“ Sunerimę paaugliai apsidairė; vaikai nieko nematė, staiga švyst kablys perrėžė Anai gerklę. Kitą dieną rado tik dviejų vaikų kūnus ir perrėžtas gerklės (VDU ER 1893/26).

Kartą močiutė prieš mirtį savo dukrai pasakė: „Aš palieku tau palikimą raudonus batus, bet jų niekada nė už ką neapsimauk iki 16-o gimtadienio.“ Po kurio laiko merginą pakvietė vienas vaikinys į pasimatymą. Ji apsivilko raudoną suknelę ir neturėjo raudonų batų. Nežinojo, ką daryti, tai apsimumė tuos, kur buvo palikusi močiutė. Jie nuėjo į kino teatrą ir sėdi. Girdi – kažkas sako: „Aš jau prie pirmos eilės. Aš jau prie antros eilės. Aš jau prie trečios eilės.“ Mergina išsigando ir savo vaikiną klausia: „Ar tu nieko negirdi?“ Jis sako: „Ne.“ Po to mergina girdi: „Aš arti tavo eilės. Aš jau prie tavo eilės“, ir nuo tų žodžių merginą išsitempė kažkoks vyras ir ją nužudė (VDU ER 1500/31).

Sekdami tokias šurpės, vaikai perduoda vienas kitam informaciją, kurią jie ir patys pasąmonėje žino: suaugusiųjų, ypač tėvų, privalu klausyti. Taip materializuojami ir tikrieji tėvų gąsdinimai saugotis įvairių pavojų, ir iš žiniasklaidos girdėtos kriminalinės žinios apie nužudytus vaikus ir suaugusiuosius, visokius paslaptinius reiškinius.

Šių siužetų ištakos galėtų būti ne vien tik naivi vaikiška logika ir savotiškas vaiko pasaulio supratimas. Jų reikia ieškoti archajiškuose tikėjimuose apie mirusiųjų kerštą gyviesiems, nevykdantiems paskutinės jų valios. Tai patvirtintų ir šurpės, kurių veikėjai – ši nurodymą pažeidę suaugusieji:

Kartą gyveno tokia senutė. Ji visada nešiojo skarelę ant galvos ir jos nenusiimdavo. Kai ji gulėjo mirties patale, pasakė savo kaimynei, kad po jos mirties jokia būdu nenuimtų skarelės. Kaimynė sutiko, tačiau, kai senutė mirė, vis dėlto nuėmė skarelę. Galvoje buvo didelė juoda skylė. Kaimynė išsigando. Pirmą naktį miegant, lygiai 12 valandą atsidarė visi langai ir visos durys. Ji girdi tos mirusios senutės gailų balsą: „Kodėl atrišai man skarelę?“ Kaimynė nekrepė į tai dėmesio. Kitą naktį ji vėl girdi tos senutės balsą. <...> Trečią naktį, išgirdusi senutės balsą, kaimynė dingo. Artimieji ją rado spintoje su išplėšta širdimi... (VDU ER 1500/61).

Šurpėse atsispindi ir kiti su mirusiaisiais ir jų pasauliu susiję tikėjimai. Pavyzdžiui, draudimas imti ką nors iš kapinių, nes čia viskas priklauso mirusiesiems (šurpių tipas „Numirėlio kerštas“): vaikinys padovanoja merginai kaspiną, kurį jis rado ant kapo, ir už tai susilaukia baismės – mirties (VDU ER 1744/29). Kitose šurpėse atsispindi gyvųjų baimė būti palaidotam gyvam – moteris susapnuoja, kad jos neseniai mirusi dukra yra gyva ir vartosi karste. Atkasus kapą, visi pamato, kad mergaitė susidraskiusi veidą (VDU ER 1749/101). Psichologai mano, kad tokiu būdu uždarės erdvės baimė pereina į baimę būti palaidotam gyvam.

Dažnai šurpėse vaizduojami kenkiantys ar bent jau besivaidenantys nenatūralia mirtimi mirę žmonės: savižudžiai, žuvusieji avarijose. Veikia ir tradicinių mitologinių sakmių veikėjai, mirties pranašai – giltinė arba personažai, kurie yra neįvardijami kokiu nors konkrečiu vardu, bet pagal išvaizdos aprašymą identifikuotini kaip giltinė: „ji pamatė skeletą“ (VDU ER 1672/51).

Kartais šiurpėse pažeidžiami kiti draudimai, už kuriuos susilaukiama bausmės. Toks siužeto konstravimas būdingas pasakoms ir sakmėms. Čia svarbus pats draudimo ir jo sulaužymo faktas, nes šiurpėse draudimas yra šiek tiek neįprastas, logiškai nepaaiškinamas. Juos dažnai išsako daiktą parduodantys pardavėjai: negalima kabinti paveikslu kokioje nors vietoje (vonioje, miegamajame) (VDU ER 1672/95, 1500/59), nevalyti antikvariate nusipirkto spintos (VDU ER 1795/19). Draudimus išsako ir mirštantys artimieji (mama, močiutė), bet ir tai nėra griežta taisyklė: pirkti juodą pianiną mergaitei uždraudžia mama, bet, kai dukrai atvežamas juodas pianinas, ji dukros už tai nebaudžia, nors mergaitė yra nužudoma kaip tik šio pianino (VDU ER 1500/39). Paspėjimus apie gresiančius pavojus vaikai išgirsta ir per jiems jau įprastas komunikacijos priemones: radiją, televiziją, kažkas paskambina telefonu, dabar dažnai – mobiliuoju. Kartais tai būna susiję ir su tėvų realiais draudimais žiūrėti televizorių, žaisti kompiuteriu – vaikas sulaužo šiuos draudimus ir kaip tik per šias priemones išgirsta artėjančius žudikus.

Šiurpėse gali būti nubaudžiami ir kitaip blogai besielgiantys vaikai – berniukų, besišaipančių iš mergaitės, nykščiais lyg žvakutėmis papuošiamas tortas (VDU ER 1500/1). Nubaudžiami ir neįprastai besielgiantys, priimtas visuomenės normas laužantys žmonės:

Gyveno kartą tokia šeima: mama ir dukrelė, jos gyveno be tėčio. Tai mergaitei buvo 6 metukai. Ir vieną kartą ji nusilakavo savo nagučius sodria mėlyna spalva. Tą dieną mama liepė nueiti jai į turgų nupirkti mėsos. Mergaitė turguje sutiko tokią mėsos pardavėją, kuri klausinėjo, kodėl mergaitė taip nusidažiusi nagučius. Mergaitė atsakė, kad jai taip patinka ir dėl to taip nusidažo. Senoji moteriškė įpyko ir teištare mergaitei: „Tu pasigailėsi, kaip ir tavo šeima, kuri taip blogai tave auklėja.“ Mergaitė namo nebegrįžo.

Po poros savaitių mama ėjo pati pirkti mėsos ir, parsinešusi į namus, mėsoje rado mažučius pirštukus, kurių nagučiai buvo nulakuoti sodriai mėlyna spalva (VDU ER 1500/58).

Pastarasis pavyzdys taip pat rodo, kad ne visada dėl įvykstančių nelaimių šiurpėse kaltinami vaikai („Tu pasigailėsi, kaip ir tavo šeima, kuri taip blogai tave auklėja“). Dėl vaikams atsitinkančių nelaimių yra kaltinami ir per daug užsiėmę tėvai. Pavyzdžiui, šiurpėje piešiama situacija gali būti panaši į tikrą dabartinį gyvenimą:

Neseniai gyveno viena šeima.... Ji buvo be galo turtinga... Todėl tėvai nelabai rūpinosi savo 2 vaikais. Jie galvojo, jog su pinigais kišenėje – jie saugūs... (BET TAIP NEBUVO.) Vieną dieną atsikėlę tėvai išėjo į darbą, berniukas į mokyklą, o mergaitei (Justei, toks vardas bus) buvo labai labai bloga, todėl ji ir nėjo į mokyklą. Bandė skambinti mamai, tėčiui, bet niekas neatsiliepė. Po to jai pasidarė šiek tiek baisu ir ji tada paskambino broliui. Jis taip pat neatsiliepė. Mergaitė ėmė verkti... (VDU ER 1500/7).

Šis kaltinimas suaugusiesiems vaikų netiesiogiai yra išsakomas ir daugelyje šiurpių – juk vaiką mirtis ištinka kaip tik tada, kai šalia nėra suaugusiųjų – jie pernelyg užsiėmę savo darbais, tad vaikų priežiūrą patiki svetimiems žmonėms – auklėms, netiki, o dažniau, matyt, neišklauso savo vaikų ir nepadedą jiems išgyventi vaikiškų – tamsos, vienatvės, įvairių antgamtinių būtybių ir kitų – baimių.

Šiurpėms būdinga vietas, laiko ir erdvės vienovė (Гречина, Осорина 1981: 102). Veiksmas vyksta trumpai – nuo vienos iki kelių dienų ar naktų, apibrėžtoje erdvėje – namie / kambaryje / apleistame dvare / kapinėse. Veiksmas vis dėlto dažniausiai vyksta naktį, kartais dar patikslinama, kad kenkėjai savo veiklą pradeda 12 valanda nakties.

Tikroviškumo išpūdžiui sustiprinti šiurpė pradeda kaip tikra istorija: „Tai buvo labai seniai, man dar močiutė pasakojo, o aš dabar draugams pasakoju...“ (VDU ER 1696/71); „Mano mamos geriausiai draugei prieš išsikraustant į kitą namą jos tėvams kažkoks senas dėdė pasakė...“ (VDU ER 1672/65). Kartais išpūdį sustiprina šiurpėse paminėti tiek pasakotojui, tiek klausytojams žinomi Lietuvos vietovardžiai ar kokių nors konkrečių vietų pavadinimai: „Šančių kareivinės“ (VDU ER 1672/70), „Senvagės vidurinė mokykla“ (VDU ER 1893/3), „13-ojo maršruto autobusas“ (VDU ER 1893/18) ir pan.

Dažniausiai šiurpė pradeda veikėjų išvardijimu: „Kartą gyveno šeima – mama, tėtis ir du vaikai...“ (VDU ER 1672/43, 1500/20); „Kartą gyveno mergaitė / moteris...“ (VDU ER 1893/16, 1672/42, 1795/19), arba idilišku šeimos vaizdėliu, kuris yra lyg ryškus kontrastas vėlesnėms nelaimėms: „Gyvena tokia šeima jaukiame nuosavame name...“ (VDU ER 1500/2); „Šeima nusipirko namą. Sūnus buvo talentingas – žiauriai gražiai grojo fleita. Mama buvo rūpestinga namų šeimininkė, o tėvas buvo darbštus stalius“ (VDU ER 1500/63). Ji gali būti pradeda ir situacijos nupasakojimu: „Nusipirko šeima paveikslą...“ (VDU ER 1672/95); „Rūtos tėvai išvažiavo kelioms dienoms į Palangą“ (VDU ER 1500/51); „Vieną gražią saulėtą vasaros dieną dvi mergaitės žaidė barbėmis“ (VDU ER 1893/57) ir pan.

Tragiški įvykiai prasideda išvykus tėvams – tada dažniau nukenčia vaikas. Tėvų išvykimo priežastys vaikams kasdieniškos ir įprastos: jie išeina į darbą, parduotuvę, kiną, svečius, išvažiuoja į komandiruotę ar poilsiauti.

Kita tragiškų įvykių pradžia – kai visa šeima persikelia gyventi į naujai nusipirktą ar padovanotą namą / butą. Šiuo atveju dažniausiai išžudoma visa šeima, nors kartais paskutinis likęs gyvasis – vaikas ar suaugusysis – mėgina išsiaiškinti, koku būdu dingsta ar yra nužudomi artimieji. Bet ne visada ir priežasties išaiškinimas padeda išgelbėti gyvybę – žūva ir paskutinis šeimos narys.

Daugelyje siužetų veiksmo postūmiu tampa draudimo sulaužymas (kartais jį galima tik nuspėti), einantis po suaugusiųjų pasišalinimo / išėjimo iš namų ar vieno iš artimųjų mirties šeimoje. Tada pasirodo įvardytas arba net neįvardytas kenkėjas / žudikas, kuris pradeda žudynes. Kartais išsigandęs vaikas dar mėgina slėptis tradicinėse vaikų slėpynių vietose: po antklode, spintoje, po stalu, bet tai jo neišgelbsti.

Tiek suaugusieji, tiek vaikai vaizduojami kaip labai pasyvūs, abejingi žmonės, net atsitikus nelaimėi, jie niekur nesikreipia. Kartais pateikiami naivūs paaiškinimai: „neskambino policijai, nes galvojo, kad tikriausiai ir vėl nieko nesuras“ (VDU ER 1500/19); „Atėjus vakarui, tėčio nebuvo. Mama su dukrele nieko nepagalvojo, nes jis dažnai išvykdavo į komandiruotes“ (VDU ER 1500/24). Tik tada, kai dingsta ar miršta antras ar trečias šeimos narys, susirūpinama, bet dažniausiai jau būna per vėlu.

Ypač dažna mirtis – pasmaugimas ar gerklės perpjovimas. Žmogus gali būti sukapojamas. Kai kurie specifiniai veikėjai gali nužudyti ir kitais būdais, pavyzdžiui, pianino stygos supjausto vaiką į smulkius gabalėlius (VDU ER 1893/16). Kartais nužudymo būdas iš viso neminimas. Kai kuriose šiurpėse, rodos, tiesiog mėgaujamasi kuo baisesniu žmogžudystės vaizdu: „Mergaitės tėvai rado mergaitę negyvą perpjauta gerkle ir su visai baltomis akimis“ (VDU ER 1500/4); „pamatė tėvą nukirsta galva, be liežuvio ir akių“ (VDU ER 1500/19); „Vyras guli, bet jau nebegyvas, o burnoje sukišti jo nukirsti pirštai, akys išluptos ir padėtos ant krūtinės, iš akiduobių dar upeliais srūva kraujas, plaukų kuokštai nurauti ir išbarstyti po karštą“ (VDU ER 1500/48) ir pan.

Bausmė už nusikaltimą dažniausiai nėra nurodoma. Galima lyg ir suprasti – nepaaiškinamų dalykų (kitaip – vaikiškų baimių) vis tiek racionaliai nepaaiškinsi. Kartais užsimenama, kad kviečiama policija / policininkai, bet ne visada yra ką bausti, todėl pasakojimas retkarčiais baigiasi bauginamai, įtampa išlaikoma ir toliau: „Merginas palaidojo. O žudiko vis dar ieško“ (VDU ER 1500/11); „Dar iki šiol policininkai neišsiaiškino, kaip Agnė mirė...“ (VDU ER 1500/52). Įspūdis kartais sustiprinamas, kai pasakojimas baigiamas ne tik jo veikėjų mirtimi, bet ir nuspėjama tolesnių mirčių serija, mirties neišvengiamumas:

Taigi tas namas yra užkeiktas, ir kiekviena šeima, atsikrausčiusi į tą namą, mirdavo (VDU ER 1500/54).

Po kelių dienų kaimynai aptiko jų lavonus ir raštelį: „Aš grįšiu“ (VDU ER 1500/53).

Nuo tos dienos ji man iki šiol vaidenasi. Ji kruvina šaukiasi mano pagalbos. Ir visada yra toks jausmas, kad ji stovi man už nugaros... (VDU ER 1500/50).

Įspūdžiui sustiprinti pasakotojai pasitelkia ir kitas priemones. Pasakojimo gale, įtampai pasiekus apogėjų, šūktelima kokia nors su pasakojimu susijusi frazė ir griebiamas už įdėmiai besiklausančio draugo. Lietuvių šiurpėse šiuo atveju pats populiariausias šūksnis „Atiduok širdį!“

Tyrinėtojos O. Grečina ir M. Osorina šią pasakojimų grupę vadina šiurpėmis-žaidimais (Гречина, Осорина 1981: 101). Michailas Muchlyninas tokias šiurpes skiria prie parodijų, pavadindamas jas pačių rusų vaikų duotu vardu *пугалки*. Jis skiria ir tris rusų vaikų folklore žinomus stabilius siužetinius tipus: „Numirėlio kerštas“, „Taksistas ir nekrofagas“, kilusius iš tradicinių pasakų ar sakmių (AT 366, 363), ir populiariausią tipą „Juodas namas“ (Мухлынин 1995: 33). Tarp lietuvių vaikų populiariausias tipas taip pat yra „Juodas namas“:

Juodame juodame mieste, juodoje juodoje gatvėje, juodame juodame name, juodoje juodoje laiptinėje, juodame juodame bute, juodame juodame kambaryje gyveno žmogus, kuris sako: „Atiduok širdį!“ (VDU ER 1500/68).

Tačiau pas mus nemažai užrašyta ir „Taksisto ir nekrofago“, kiek mažiau – „Numirėlio keršto“ variantų. Gąsdinančiu šūksniu gali pasibaigti ir kitos šiurpės, neprikiriamos minėtiems trimis tipams.

Vis dėlto šiurpės su gąsdinimu pasakojimo pabaigoje yra tarpinės tarp „rimtųjų“ šiurpių ir šiurpių parodijų. Šūksnis, vaiko išgąstis ir visų besiklausančiųjų juokas dažniausiai išsklaido ir patį baimės jausmą. Svarbu tai, kad baisumas čia spontaniškai paverčiamas niekais, simboliškai sunaikinamas juoku. Semantiškai toks juokas galėtų būti vertinamas kaip ritualinis ir maginis (Мухлылин 1995: 34; Пропп 1989: 174–204).

Beje, šio tipo šiurpės, pasakojamos virtualioje erdvėje, su paaiškinimu, ką reikia daryti, tikrai pavirsta parodijomis. Skaitant tokį tekstą, baimė nebeima:

kesminaitė (2006-04-13): ...Mergaite, mergaite, juodoji ranka jau prie tavęs! Ji dar labiau išsigando – BU! (Jei šią istoriją pasakosi draugui, „BU“ sakyk lyg gąsdintum jį, jis tikrai išsigąs! PABANDYK! Nu, ir kaip? Pakomentuokite! (VDU ER 1500/10).

Šiurpių parodijos

Vaikams augant, tikėjimas šiurpių tikrumu ima blėsti ir jos imamos parodijuoti. Parodijas daugiausia pasakoja 12–15 metų paaugliai. Tiesa, mažesni vaikai irgi pasakoja parodijas, bet jas dažniau įvardija kaip *istorija su gera pabaiga, juokinga istorija*.

Parodijomis, arba antišiurpėmis, išjuokiamas bailumas, pašiepiamos pačios baimės. Vaikai taip pajuokia „neišmanėlius“, tikinčius tokiais dalykais, – šitaip vyresnieji šaiposi iš jaunesniųjų, berniukai gąsdina mergaites (Virtanen 1978: 74–76). Psichologės M. Osorinos nuomone, kiekvienas „rimtų“ šiurpių tipas turi savo parodijinį variantą. Vaiko gyvenime ateina toks laikas, kai bet kuria pasaka jau nieko negalima pasakyti, ir tada vaikas su ja atsisveikina kaip su senu žaisliuku. Jis sutinka, kad pasaka virstų parodija – taip yra sankcionuojamas atsisveikinimas, antra vertus, naujas požiūris vėl sudomina vaiką pačia pasaka (Осорина 1986: 44).

Šiurpių parodijas kuria paaugliai, kadaise, būdami mažesni, patys pasakoję tikrąsias šiurpes, todėl neblogai žinantys jų siužetus. Veikėjai jose paprastai būna tokie patys, kaip ir tikrosiose šiurpėse, panašios ir aprašomos situacijos. Įtampa parodijose kuriama irgi kaip tikrosiose šiurpėse, ir tik paskutinis sakinytis ar šmaikštus, netikėtas potencialios aukos atsikirtimas kenkėjui baugią istoriją užbaigia linksmai ir laimingai. Tikrosiose šiurpėse stengiamasi klausytoją įtikinti tokios istorijos tikrumu, o parodijose dažnai jau iš pradžių pabrėžiamas jų baisumas ir žiaurumas, iškart mėginama sukelti įtampą:

„Istorija apie Imką (labai žiauri ir kraupi)“ [pasakojimo pavadinimas – L. A.] (VDU ER 1500/46).

Tėtis, mama, senelė, broliukas ir sesutė ruošėsi žiūrėti s i a u b o filmą, rodomą vėlai vakare, per snobo naktį, kai išgirsta kažką krebždant vonioje [išskirta mano – L. A.] (VDU ER 1844/32).

Kartais linksmą šiurpės pabaigą galima nuspėti ir anksčiau. Antai keletoje parodijų minimas gudragalvis vaikas Petriukas, labai populiarius lietuvių anekdotų veikėjas:

Kartą Petriuko šeima sendaikčių parduotuvėje nusipirko paveikslą su vampyru. Vakare prieina tėtis prie paveikslo – vampyras iš paveikslo sako: „Duok kraujo! Duok kraujo!“ Kaip tik po šitų žodžių dingio tėtis, ir jo niekas nerado iki šiol. Kitą vakarą mama prie paveikslo – tas vėl tą patį. Taip pradingo mama ir Petriuko sesutė. Dar po kiek laiko jau našlaitis Petriukas priėjo vieną vakarą prie paveikslo, vampyras: „Duok kraujo! Duok kraujo!“ Petriukas: „O kefyro nenori?“ (VDU ER 1500/2).

Lietuvių anekdotų Petriukas turi labai daug sąsajų su rusų anekdotų herojumi Vovočka. Analogiškai ir rusų šiuorpių parodijose susiduriame su Vovočka (Мухлынин 1995: 40).

Kai kada parodijos kuriamos konkrečioms šiuorpiams. Turbūt daugiausia parodijų variantų turi viena populiariausių šiuorpių „Juodas namas“: „Juodam juodam pasauly yra juodas juodas miestas <...>, juodam juodam kambary yra juodas juodas karstas, tam juodam juodam karste yra... rausvas paršiukas (VDU ER 1672/68) / linksmas tarakonas (VDU ER 1893/20) / karstas atsidaro ir sako: „Ar čia Las Vegasas?“ (VDU ER 1893/33), ir pan.

Paauglių pasakojamos šiuorpės išsiskiria ir jau ryškiai įsisąmoninta ironija, kurią atspindi ir pasakojimo stilius – jaunimo vartojamas žargonas, keiksmažodžiai:

...Pradėjom kviesti Pikų damą: „Pikų dama, pasirodyk! Pikų dama, pasirodyk! Pikų dama, pasirodyk!“, ir, 3-ia kartą ištarus burtažodį, gretimame kambaryje užgirdom kažką barškant. Susižvalgėm su draugu ir nuvarėm į tą kambarį, iš kur sklido garsas. Žiūrime – ant lovos sėdi moteris. Visa juodai apsirengus, galvą irgi apsigaubusi su juoda skara... Draugas paklausė: „Ką tu čia nah... darai? Iš kur tu čia atsiradai?“ Ji pakėlė galvą... O veidas toks visas kaip per siaubo filmą. Atsistojo ir pradėjo po truputį link mūsų. „E, daune, iš kurio durnyno pabėgai? – tariau aš. – Paskambinsim, kad pasiimtų...“ O ji, nei žodžio netarus, sėlino artyn. Nu, mane pradėjo šiuorpas biškį kratyt, bet draugas pasigavo ją už pakarpos ir nuvilko link durų. Išspyrė pro duris ir surėkė: „Bl..., žertva, kad daugiau nematyčiau arti savo namų!.. (VDU ER 1500/17⁹).

Šiuorpėse atspindi ir šiandieninio gyvenimo realijos, pavyzdžiui, parodijuojamos ir reklamos – taip viename kūrinyje atsiranda dviguba parodija:

Čia linksma ir juokinga kartu.

Kartą viena moteris įsikėlė gyventi į butą, kur neseniai mirė buvusi buto savininkė. Naujoji gyventoja rado gražią palaidinę, bet su kraujo dėme. Ji ją nutarė išskalbti. Skalbė skalbė – ir neišskalbė. Suskambo telefonas. Moteris atsiliepė. Girdi:

– Jeigu tu iki vidurnakčio neišplausi šios dėmės... – pyp, kažkas padėjo ragelį.

Tai atsitiko dar tris kartus. Atėjo vidurnaktis, dėmė dar neišplauta. Skambutis į duris. Moteris atidaro. Ten stovi giltinė. Ji sako:

– Jeigu tu iki rytojaus vidurnakčio neišplausi šios dėmės, tai... NAUDOK „BONUX“ (VDU ER 1733/2).

---

⁹ Šis pasakojimas skelbiamas interneto svetainėje, žr. <http://mano.zebra.lt/gyvenimai/~klubai/bai-sios_istorijos_2/30971/>, [žiūrėta 2009-08-21].

Baigiamosios pastabos

Lietuvoje šiurpės išpopuliarėjo XX a. antrojoje pusėje. Galima spėti, jog į Lietuvą šiurpės atkeliavo iš Rusijos. Lietuviai vaikai po Antrojo pasaulinio karo dalyvaudavo įvairiose sąjunginėse stovyklose ir sąskrydžiuose, kuriantis mišrioms santuokoms, šiose šeimose gimę vaikai atostogas leisdavo kitose respublikose, ten, turėdami laisvo laiko, ir pasakodavo vieni kitiems šiurpes. Iš pradžių jos dažniau buvo pasakojamos miesto vaikų, o dabar paplitusios tiek tarp miesto, tiek tarp kaimo vaikų. Tačiau ir šiuo metu ne visi vaikai būna apie jas girdėję.

Daugelis prieš keletą dešimtmečių lietuvių vaikų pasakojamų šiurpių ir jų parodijų siužetų yra vertimai iš rusų kalbos. Nemažai ir šiandien pasakojamų šiurpių siužetų sutampa su rusų variantais. Pastaruoju metu per internetą sparčiai plinta šiurpės iš kitų kraštų.

Šio žanro tyrimai Lietuvoje tik pradami, todėl straipsnyje siekta pristatyti tik patį šiurpės žanrą, supažindinti su jų forma ir turiniu, šių pasakojimų plitimo ypatybėmis ir žanro populiarumo priežastimis. O neatsakytų klausimų liko labai daug. Surinkus daugiau šiurpių, reikėtų išskirti siužetų tipus, palyginti, kiek jie sutampa ir kiek skiriasi nuo kituose kraštuose paplitusių šiurpių. Taip pat vertėtų plačiau aptarti ir šiurpių sąsajas su tradiciniais tautosakos žanrais.

Šiurpės turi svarbią reikšmę vaiko psichologiniam bei socialiniam ugdymui. Kolektyvinis šiurpių sekimas žadina baimės emociją, ją išgyvendami, vaikai jaučia savotišką pasitenkinimą. Taigi šiurpės, nors suaugusiesiems ir neatrodo labai priimtinos (paprastai tėvai nori apsaugoti vaiką nuo baisių, nors kitados, būdami maži, patys jas pasakojo), vaikystėje yra svarbios. Jos padeda vaikams įsisąmoninti savo baimes ir jų atsikratyti. Šis faktas rodytų, kad šiurpės žanrui išnykimas negresia, todėl tiek šiurpių rinkimą, tiek tyrimus reikėtų tęsti toliau.

LITERATŪRA

Anglickienė Laima 2008. „Atiduok širdį!“: šiurpės ir jų parodijos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVI, p. 235–253.

Kazlauskienė Gražina 1996. Juodoji ranka, arba Šiurpės, *Šiaurės Atėnai*, lapkr. 16, p. 7.

Kulakauskienė Dovilė 2008. Pirmoji magijos praktika moksleivių gyvenime: dvaselių kvietimai, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 134–150.

Lesinskienė Sigitā, Malyško Kristina, Beliajevaitė Greta 2005. Vaikų baimės pradinėse klasėse (Fears of Children in Primary School), *Medicinos teorija ir praktika*, t. 3 (43), p. 185–188, prieiga per internetą: <http://www.mtp.lt/files/mtp_2005_3_vidus.pdf#page=37>, [žiūrėta 2009-08-21].

Skabeikytė Gražina 1998. Kodėl dramblio akys raudonos: dabartinio vaikų folkloro ypatumai, *Rubinaitis*, Nr. 1 (8), p. 13–16, prieiga per internetą: <<http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-1767044335>>, [žiūrėta 2008-08-21].

Virtanen Leea 1978. Children's Lore, *Studia Fennica*, vol. 22.

Гречина О. Н., Осорина М. В. 1981. Современная фольклорная проза детей, кн.: *Русский фольклор. Фольклор и историческая действительность*, т. XX, Ленинград, p. 96–106.

Кон И. С. 1988. *Ребенок и общество: Историко-этнографическая перспектива*, Москва.

Лойгер С. М. 1998. Детские страшные истории («страшилки»), кн.: *Русский школьный фольклор: От «вызываний» Пиковой дамы до семейных рассказов*, сост. А. Ф. Белоусов, Москва, p. 56–134.

- Мелетинский Е. М. 1976. *Поэтика мифа*, Москва.
- Мухлынин М. А. 1995. Пародирование страшных рассказов в современном русском детском фольклоре, кн.: *Мир детства и традиционная культура*, сост. С. Г. Айвазян, Москва, р. 27–59.
- Осорина М. В. 1986. «Черная простыня летит по городу», или Зачем дети рассказывают страшные истории, *Знание – сила*, № 10.
- Пропп В. Я. 1989. *Фольклор и действительность*, Москва.
- Топорков А. Л. 1998. Пиковая дама в детском фольклоре, кн.: *Русский школьный фольклор: От «вызываний» Пиковой дамы до семейных рассказов*, сост. А. Ф. Белоусов, Москва, р. 15–55.
- Юнг К. Г. 1991. *Символ и архетип*, сост. А. М. Руткевич, Москва, р. 84–91.

HORROR STORIES AND THEIR PARODIES

LAIMA ANGLICKIENĖ

Summary

A horror story is a contemporary genre of children's folklore. The genre exists for almost two hundred years in various countries and appeared in Lithuania in the second half of the 20th century. Main themes in horror stories and their parodies are international. It is evident that Lithuanian children's horror stories are of a foreign nature, as they are mainly direct translations from Russian. The major goal of this paper is to introduce Lithuanian children's horror stories, to describe their form and contents, and to explain how these stories spread.

Horror stories are not only verbally told by the children but are also narrated in virtual reality. Stories spread verbally and via Internet differ in some respects. Usually texts posted on websites are longer than stories told by children verbally. The horror effect of online stories is also achieved by the use of various visual aids. The language of verbally told stories is less complex; main attention is focused on contents rather than form.

Researchers have discussed reasons behind the existence and popularity of children's horror stories. The stories appear to be reflections of various children's fears which are result of their wide imagination, receptivity to social environment, unrealistic judgment of reality and inability to distinguish between the real and the imaginary. Horror stories are meant to arouse fear, an emotion which gives children a kind of satisfaction accompanied by emotional catharsis.

Children's horror stories are rich of mythical and folklore motifs which originate in archaic religions and traditional genres of folklore. Some horror stories have traits characteristic to urban legends and children's magic spells. Nevertheless, children's horror stories are a detailed representation of the socio-cultural life of the 20th century.

The world in horror stories is schematic and primitive with two main conflicting groups of characters, the good and the evil. The chain of events in many stories is triggered by the death of a family member or by adults leaving children unattended followed by breaking of some rule. Then a murderer appears and a massacre takes place. While telling horror stories children pass on a commonly known message: adults and parents especially must be obeyed. Horror stories are also a materialization of parents' warnings of possible dangers and of reports on criminal activities heard on television news.

Gauta 2009-09-07

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą mokslinių tyrimų projektą „Tradicijų tęstinumas ir kaita šiuolaikiniame lietuvių folklore: tyrimai ir sisteminimas“.